

Το ζήτημα της μετάφρασης της Καινής Διαθήκης κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας
The question of the translation of the New Testament during the period of Ottoman rule

Ιωάννης Βελιτσιάνος
Διδάκτωρ Θεολογίας Α.Π.Θ. – Μάστερ Φιλοσοφίας Α.Π.Θ
Ioannis Velitsianos
Doctor of Theology ATh. -Master of Philosophy ATh

Περίληψη

Στην παρούσα μελέτη, με θέμα “*Το ζήτημα της μετάφρασης της Καινής Διαθήκης κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας*”, θα προσπαθήσουμε να εστιάσουμε χρονικά την έρευνά μας από το δεύτερο μισό του 16ου αιώνα έως το πρώτο μισό του 18ου αιώνα. Η περίοδος της Τουρκοκρατίας στον ελληνικό χώρο χαρακτηρίζεται από μια κατάσταση συνεχών πολέμων, μεγάλης οικονομικής εξαθλίωσης, πολιτικής ανωμαλίας και αμάθειας. Μέσα σ' όλα αυτά συγκαταλέγονται και οι πιέσεις, τόσο από την πλευρά των Οθωμανών με διώξεις, μαρτύρια κ.ά., όσο και από την πλευρά των Προτεσταντών και των Ρωμαιοκαθολικών με την επεκτατική τους δράση, καθώς και οι “*προστάτιδες δυνάμεις*” Αγγλία, Γαλλία και Ρωσία, οι οποίες με τη σειρά τους ανέπτυξαν τις διπλωματικές μεθόδους προς άσκηση της επιρροής τους, στο εσωτερικό του υπόδουλου ελληνισμού.

Τα σπουδαιότερα γεγονότα κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, *τα οποία και θα αναπτύξουμε*, είναι οι συνεχείς μεταφραστικές προσπάθειες της Καινής Διαθήκης, η δυνατότητα καθιέρωσης της δημοτικής γλώσσας, καθώς και η εμπλοκή των ξένων βιβλικών εταιριών. Τα παραπάνω είχαν ως απώτερο σκοπό, την μεγαλύτερη και ευκολότερη προσέγγιση της Γραφής από τον υπόδουλο Ορθόδοξο Έλληνα. Επίκεντρο όλων των ανωτέρω, αποτελεί η στάση της Ορθόδοξης Εκκλησίας, η οποία ενεργούσε με σκεπτικισμό και ποιμαντική σύνεση αλλά και η δράση των αγίων Κοσμά Αιτωλού, του Νικόδημου Αγιορείτη, κ.ά. που με το λόγο τους, ποιμάνιαν, καθοδηγούσαν και μετέδιδαν το μήνυμα του Ευαγγελίου σ' όλο το υπόδουλο γένος. Ο αμαθής υπόδουλος Ελληνισμός μπορεί να μην ήταν σε θέση να διαβάσει τη δύσκολη γλώσσα της Γραφής, αλλά μπόρεσε να λάβει από τα λόγια των Αγίων και των μυστηρίων της Εκκλησίας, το μήνυμα και το νόημά της. Με αυτόν τον τρόπο, ο υπόδουλος Ελληνισμός οπλίστηκε πνευματικά για να επιβιώσει τα δύσκολα χρόνια της σκλαβιάς και να φτάσει τελικά στο “*ποθούμενο*”, που ήταν η ελευθερία.

Summary

In the present study, with the theme "The issue of the translation of the New Testament during the period of the Turkish rule", we will try to focus our research in time from the second half of the 16th century to the first half of the 18th century. The period of Turkish rule in the Greek area is characterized by a situation of continuous wars, great economic impoverishment, political disorder and ignorance. All of this includes the pressures, both from the side of the Ottomans with persecutions, martyrdoms, etc., and from the side of the Protestants and the Roman Catholics with their expansive action, as well as the "protecting powers" England, France and Russia, which developed diplomatic methods to exert their influence inside the country.

The most important events during the period of the Turkish occupation, which we will develop, are the continuous translation efforts of the New Testament, the possibility of establishing the vernacular language, as well as the involvement of foreign biblical companies. The above had as its ultimate goal, the greater and easier approach to Scripture by the subservient Orthodox Greek. The focus of all the above is the attitude of the Orthodox Church, which acted with skepticism and pastoral prudence, but also the action of Saints Cosmas Aitolos, Nikodimos Agioreitis, etc. who with their word, shepherded, guided and transmitted the message of the Gospel to the entire subservient race. The unlearned enslaved Hellenism may not have been able to read the difficult language of Scripture, but it was able to receive from the words of the Saints and the mysteries of the Church, its message and meaning. In this way, the enslaved Hellenism was spiritually armed to survive the difficult years of slavery and finally reach the "longed for", which was freedom.

Keywords: Bible, Cotton, British and Foreign Bible Society, Hellenic Bible Society, New Testament, Hilarion, Missionaries.

Η Ορθόδοξη Εκκλησία στους πρώτους χριστιανικούς αιώνες δεν αντιμετώπισε κάποιο ιδιαίτερο γλωσσικό πρόβλημα με την Καινή Διαθήκη, λόγω ότι είχε την ευτυχή συγκυρία να έχει στη ζωντανή της γλώσσα το ιερό πρωτότυπο. Όπως είναι φυσικό επακόλουθο με το πέρασμα των χρόνων, η ελληνική γλώσσα να εξελίσσεται δημιουργώντας πλέον γλωσσικό ζήτημα.

1. Οι πρώτες μεταφραστικές προσπάθειες κατά τον 16ο και 17ο αιώνα

Σημαντικές αποσπασματικές προσπάθειες με ιδιωτική κυρίως πρωτοβουλία που είδαν το φως της δημοσιότητας αναφορικά με τη μετάφραση των βιβλίων της Καινής Διαθήκης στη νεοελληνική γλώσσα έλαβαν χώρα πριν τον 18ο αιώνα, οι οποίες παραμένουν ανέκδοτες σε χειρόγραφα στις διάφορες βιβλιοθήκες. Πρώτος που επιχείρησε απόδοση του κειμένου είναι ο Γρηγόριος ο Νύσσης. Πρόκειται, κυρίως, για μεταφράσεις τμημάτων της Καινής Διαθήκης με σκοπό την εξυπηρέτηση των θρησκευτικών αναγκών της εποχής εκείνης. Για παράδειγμα, ο Κερκυραίος ορθόδοξος κληρικός Ιωαννίκιος Καρτάνος επιμελήθηκε το 1536 στη Βενετία το έργο με τίτλο *"Η Παλαιά τε και Νέα Διαθήκη, ήτοι τὸ ἄνθος τὸ ἀναγκαῖον αὐτῆς"*¹.

Πάντως, το Οικουμενικό Πατριαρχείο έχοντας αντίθετη γνώμη, καταδίκασε *"διὰ τὰς πολλὰς και σπουδαίας δογματικῆς πλάνας και αἰρετικῆς κακοδοξίας"*² το έργο του Καρτάνου, ο οποίος, σύμφωνα με τον καθηγητή Χρ. Βούλγαρη, δεν είχε τις απαραίτητες θεολογικές προϋποθέσεις και την αναγκαία γλωσσική υποδομή για να πραγματοποιήσει την απόδοση του περιεχομένου *"εἰς τὴν ἀντίστοιχον Νεοελληνικὴν"*³.

Εν συνεχεία ακολούθησαν και άλλες μεταφραστικές προσπάθειες, όπως του Μητροφάνη Κριτόπουλου, μια σπουδαία πνευματική προσωπικότητα του 17ου αιώνα, ο οποίος διετέλεσε Πατριάρχης Αλεξάνδρειας κατά τα έτη 1636-1639, του Μαξίμου ιερομονάχου του Πελοποννησίου (17ος αι.), του Νικοδήμου Αγιορείτου, κ.ά., οι οποίες (μεταφράσεις) υπήρξαν μια ιδιωτική πρωτοβουλία φέροντας ανεπίσημο χαρακτήρα.

Η πρώτη οργανωμένη προσπάθεια μετάφρασης της Καινής Διαθήκης προέρχεται από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, η οποία συνδέεται με το όνομα του Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Κύριλλου Λούκαρι, έχοντας την υποστήριξη του Ολλανδού πρεσβευτή στην Κωνσταντινούπολη Κορνήλιο Haga σε συνεργασία με τον εφημέριο Αντώνιο Leger. Το έργο της μεταφράσεως της Καινής Διαθήκης ανατέθηκε από τον Πατριάρχη Κύριλλο στο ιερομόναχο Μάξιμο Καλλιουπολίτη, ο οποίος σ' ένα έτος μετάφρασε την Καινή Διαθήκη. Ο ξαφνικός θάνατος του μεταφραστή στις 24

1 Βλ. περισσότερα, Στ. Μπαϊρακτάρης, *Οι μεταφράσεις της Αγίας Γραφής στην απλοελληνική κατά τους χρόνους της Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1995, σσ. 3-5.

2 Χρ. Βούλγαρης, *Εισαγωγή εις την Καινήν Διαθήκην*, Αθήνα, 2003, Τόμος Β', σ. 1358.

3 Χρ. Βούλγαρης, *ό.π.*

Σεπτεμβρίου 1633, εμπόδισε τόσο τη βελτίωση του έργου όσο και την εκτύπωσή του. Επομένως, έπρεπε να βρεθεί ένας έμπειρος Έλληνας διορθωτής των τυπογραφικών δοκιμίων, ο οποίος τελικά δεν βρέθηκε και αναντίλεκτα ορίσθηκαν ως διορθωτές οι αδελφοί Le Clerc: ο ένας καθηγητής της εβραϊκής γλώσσας στο Πανεπιστήμιο της Γενεύης και ο άλλος διδάκτωρ της Ιατρικής⁴. Αυτή (εν. μετάφραση) τελικά πραγματοποιήθηκε το 1638 με έξοδα της Ολλανδικής κυβέρνησης στη Γενεύη και συμπληρωματικά από το δήμαρχο της πόλης της Γενεύης στο τυπογραφείο του Pierre Aubert⁵. Ο Λούκαρης επεξεργάστηκε το κείμενο πριν από την έκδοση, η οποία έδινε σε παράλληλες στήλες το *αυθεντικόν* και το *νέον*. Αυτό προκρίθηκε ως λύση, σύμφωνα με τον Άγγλο ιστορικό και βυζαντινολόγο Στήβεν Ράνσιμαν για να καταπραΰνει αντιδράσεις μερίδας ορθοδόξων που θα θίγονταν από τη μετάφραση⁶. Ο πρόλογος του Μαξίμου που δημοσιεύθηκε πρώτος, τόνιζε την αναγκαιότητα της μετάφρασης της Αγίας Γραφής στη λαϊκή γλώσσα (*απλήν διάλεκτον*) προκειμένου να γίνεται κατανοητή από όλους⁷.

Δυστυχώς, ο Κύριλλος Λούκαρης εκτελέστηκε το 1638 από τους Τούρκους και δεν αξιώθηκε να δει τυπωμένη τη μετάφραση της Καινής Διαθήκης. Οπότε, ο μετέπειτα Πατριάρχης Παρθένιος Β' και κατόπιν εθνομάρτυρας έδωσε την άδεια της κυκλοφορίας και φρόντισε για τη διάδοση του έργου, προκαλώντας σφοδρές αντιδράσεις από τον κληρικό και θεολόγο Μελέτιο Συρίγο. Παρά τις αντιδράσεις η μετάφραση του Μαξίμου κυκλοφόρησε και μελετήθηκε πολύ, η οποία ήταν ογκώδη και δίτομη, διότι περιείχε και το αρχαίο κείμενο. Η μετάφραση καταδικάστηκε έμμεσα από την Σύνοδο της Ιερουσαλήμ το 1672, επί Πατριάρχη Δοσίθεο Β' Ιεροσολύμων, σύμφωνα με την οποία δεν πρέπει να τη διαβάζουν όλοι οι χριστιανοί “*ού μὴν καὶ ὑπὸ ὑπὸ πάντων ἀναγιγνώσσεσθαι ταύτην ἀλλ' ὑπὸ μόνον τῶν μετὰ τῆς πρεπούσης ἐρεῦνης ἐπὶ τοῖς βάθεσιν ἐγκυπτόντων τοῦ πνεύματος*”⁸.

Διορθωμένη από το Μοναχό Σεραφεῖμ Μυτιληναίο επανακυκλοφόρησε με έξοδα της αγγλικανικής εκκλησίας το 1703 στο Λονδίνο με προσβλητικό πρόλογο για τον ελληνικό κλήρο και τη στάση του προς τη μετάφραση. Αφού προκάλεσε την αντίδραση του Πατριάρχη Γαβριήλ, επανεκδόθηκε το 1705 χωρίς τον προσβλητικό πρόλογο και στη συνέχεια στο 1710. Η πρώτη αυτή μετάφραση της Καινής Διαθήκης εξακολούθησε να ανατυπώνεται και να κυκλοφορεί κατά τους δύο αιώνες της δουλείας, μέχρι την εποχή της εθνικής παλιγγενεσίας.

Είναι γεγονός, τόσο οι υποστηρικτές όσο και οι αντιδρώντες στη μετάφραση της Αγίας Γραφής να θέτουν ισχυρά επιχειρήματα.

4 Μανούσος Μανούσακας, “Νέα στοιχεία για την πρώτη μετάφραση της Καινής Διαθήκης στη δημοτική γλώσσα από το Μάξιμο Καλλιουπολίτη, Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά, Ακαδημία Αθηνών-Κέντρον Ερεῦνης του Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού”, τόμ. 2 (1986), σσ. 49-50.

5 Ο.π., σ. 51.

6 Ο.π., σ. 49.

7 Ο.π., σ. 48.

8 Καρμίρης, ΔΣΜ ΙΙ, “Τὰ δογματικά καὶ συμβολικά μνημεῖα τῆς Ὀρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας”, τόμος 2, Ἐν Ἀθήναις 1952 (1960)-1953, σσ. 693 εξ.

Αφ' ενός οι θετικά προσκείμενοι με τη μετάφραση της Αγίας Γραφής ισχυρίζονται σε γενικές γραμμές τα εξής παρακάτω:

α. Η ηθική και πνευματική καλλιέργεια του ελληνικού λαού απαιτεί την άμεση επαφή όλων των ανθρώπων με το λόγο του Θεού.

β. Η απαιδευσία κλήρου και λαού δημιούργησε την ανάγκη της μεταφράσεως των ιερών κειμένων.

γ. Η μετάφραση της Γραφής δεν προσκρούει στην παράδοση της Ορθοδόξου Εκκλησίας, διότι στην ιστορία της Ορθοδοξίας ουδέποτε απαγορεύτηκε η μετάφραση της Γραφής. Επομένως δεν τίθεται θέμα γλώσσας, διότι ο Θεός υμνείται σε κάθε γλώσσα⁹.

Ο σπουδαιότερος και βασικότερος λόγος, όπου κρίνεται αναγκαία η μετάφραση της Γραφής στην εποχή εκείνη ήταν η απαιδευσία του λαού. Συνεπώς, η μετάφραση της Γραφής θα μπορούσε να συμβάλλει στην ανόρθωση της παιδείας αλλά και στην ηθικοπνευματική αναγέννηση του υπόδουλου Ελληνισμού.

Οι αντιδρώντες στη μετάφραση της Γραφής αναφέρουν ότι *“ή άπλή μεταγλώτισση και όχι ή έρμηνευτική παράφραση συνιστά άθέτηση τής Έκκλησιαστικής Παραδόσεως”*. Βεβαίως υπήρχαν και άλλοι λόγοι και κυρίως οι εκκλησιαστικοπολιτικοί. Αν περιορισθούμε στην εποχή του Κύριλλου Λούκαρι, θα παρατηρήσουμε τα εξής: Ο Έλληνας λόγιος, θεολόγος και αντιρρητικός συγγραφέας Μελέτιος Συρίγος, πολέμιος της μεταφράσεως και ηγέτης της αντιδραστικής παράταξης ήταν συγχρόνως σφοδρός πολέμιος του προτεσταντισμού, προσκείμενος προς τον Παπισμό. Ομοίως αντικαλβινιστής και φιλοπαπικός ήταν ο διάδοχος του Κύριλλου Λούκαρι και αντίπαλός του, ο Πατριάρχης Κύριλλος Β' ο Κονταρής. Αντιθέτως, ο Πατριάρχης Κων/πόλεως Παρθένιος Β' και υπέρμαχος της μετάφρασης της Γραφής στράφηκε εναντίον των Καλβινιστών. Ο Στεφανίδης αναφέρει και σχολιάζει χαρακτηριστικά μεταξύ άλλων τα εξής: *“υπάρχει ή γνώμη ότι ή Σύνοδος (του 1638, ή το πρώτον καταδικάσασα τόν Λούκαριν και τὰ σχεδιά του) εύρέθη υπό την πίεσιν του Κων/πόλεως Κυρίλλου του Κονταρη και τής Τουρκικής κυβερνήσεως”*¹⁰. Άρα, εκτός των άλλων, και λόγοι καθαρά πολιτικοί επηρέαζαν σε σημαντικό βαθμό τη στάση των εκκλησιαστικών ηγετών της εποχής εκείνης. Αρκεί να υπενθυμίσουμε κατά το πρώτο μισό του 17ου αιώνα έλαβαν χώρα 22 αλλαξοπατριαρχίες αποδεικνύοντας την επικρατούσα αναρχία και ρευστότητα¹¹.

Οι αντιδρώντες στη μετάφραση της Γραφής επικαλούνται και δογματικοεκκλησιολογικούς λόγους. Κατ' αυτούς, δηλαδή όσοι ήταν κατά της μετάφρασης διατηρούσαν το χαρακτήρα της απόκρουσης του Καλβινισμού. Ο φόβος περί δογματικών παραχωρήσεων και αλλοιώσεως της

9 Βλ. π. Γεώργιος Μεταλληνός, *Το ζήτημα της μεταφράσεως της Αγίας Γραφής εις την νεοελληνικήν*, Αθήναι 2004, σ. 54.

10 Βλ. Βασ. Στεφανίδης, *Εκκλησιαστική Ιστορία*, Εκδ. Παπαδημητρίου, Αθήνα 2004, σ. 706.

11 Βλ. Ι. Καρμίρης, *Όρθοδοξία και Προτεσταντισμός*, τόμ. Α', Έν Αθήναις 1937, σ. 177.

ορθόδοξου διδασκαλίας προκαλούσε αντιδράσεις, αγγίζοντας πολλές φορές τα όρια του φανατισμού¹².

2. Η κατάσταση στον ελληνικό χώρο κατά το πρώτο μισό του 18ου αιώνα

α. Η κατάσταση της παιδείας

Σε πολύ δύσκολη φάση βρισκόταν η κατάσταση της παιδείας. Ο Καποδίστριας με την εκπαιδευτική του πολιτική, μπορεί να θεωρηθεί και ως ανορθωτής της εθνικής παιδείας. Η έλλειψη όμως των υλικών μέσων δυσχέραινε την κατάσταση και τον ώθησε σε βοήθεια από το εξωτερικό. Κατά την Τουρκοκρατία, η παιδεία είχε εκκλησιαστικό χαρακτήρα και διδάσκονταν κυρίως τα εξής: το Ψαλτήριον, η Οκτώηχος, η Γραφή και η Αριθμητική, τα λεγόμενα “κολλυβογράμματα”. Όμως με την επίδραση του Διαφωτισμού, η θρησκευτική φιλολογία αντικαταστάθηκε με νέα μαθήματα της Λογικής, της Χημείας, των Μαθηματικών, της Φυσικής και της Φιλοσοφίας. Η “πάλη” αυτών των δύο κατευθύνσεων, παραδοσιακής-βυζαντινής και νεωτερίζουσας θα συνεχισθεί καθ' όλο τον 18ο αιώνα¹³.

Μετά το πρόβλημα της παιδείας ακολουθεί και το ζήτημα της γλώσσας του νεότερου πολιτισμού. Ο 17ος και 18ος αιώνας είναι η εποχή της “διαμάχης” δημοτικής και καθαρεύουσας με την επικράτηση της τελευταίας κατά τον 18 αιώνα. Μαζί με όλα τα παραπάνω, ταραγμένο είναι και το πνευματικό κλίμα του Ελληνισμού. Στο χώρο του αλύτρωτου Ελληνισμού συνεχίζεται η κατάσταση της Τουρκοκρατίας ενώ το Οικουμενικό Πατριαρχείο συνεχίζει τον εθναρχικό της ρόλο και τη εφεκτικότητά της έναντι της Δύσης¹⁴.

Βέβαια δεν έλειψαν και οι αναγεννητικές προσπάθειες του Κοσμά του Αιτωλού (1714-1779) και του Νικόδημου Αγιορείτου (1704-1809) με την έννοια της δυναμικής προσπάθειας στην παράδοση των Αγίων Πατέρων, στους οποίους βλέπει ο Ορθόδοξος Λαός τις ρίζες της πνευματικής ζωής του¹⁵.

β. Η δράση των Μισσιοναρίων και οι μεταφραστικές προσπάθειες της Καινής Διαθήκης

12 π. Γεώργιος Μεταλληνός, *Το ζήτημα της μεταφράσεως της Αγίας Γραφής εις την νεοελληνικήν*, Αθήναι 2004, σ. 58.

13 Βλ. Ε. Μπελιά, *Η εκπαίδευσις εις την Λακωνίαν και την Μεσσηνίαν κατά την Καποδιστριακήν περίοδον*, (1828-1832), Έν Αθήναις 1970, σ. 13.

14 Βλ. περισσότερα, Διον. Ζακυνθινός, *Η Τουρκοκρατία. Είσαγωγή εις την νεωτέραν Ιστορίαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ*, Αθήναις 1957, σσ. 70-77.

15 ΘΗΕ 7 (1965), στ. 894-899.

Ο 18ος αιώνας αποτελεί μια εποχή νέας συνάντησης Ορθοδοξίας και Προτεσταντισμού. Ήδη παρατηρείται μια αυξημένη κίνηση των Προτεσταντών Μισσιοναρίων στην Ανατολή, χωρίς βέβαια να εξαιρεθεί και ο Ορθόδοξος Ελληνισμός, με ποικίλα κίνητρα, θεολογικά, εκκλησιολογικά ομολογιακά, πολιτικά και πολιτιστικά¹⁶. Όπως παρατηρεί και ο Καθηγητής . Ι. Καρμύρης “*Κατὰ τὸ ἃ ἡμῶν τοῦ ἰθ' αἰῶνος οἱ πλείονες προτεσταντικαὶ Ἐκκλησίαι, συνεχίζουσαι τὴν ἀπὸ τοῦ Κυρίλλου Λουκάρεως ἀρξαμένην ἐξαπλωτικὴν τάσιν καὶ προσπάθειαν τοῦ Προτεσταντισμοῦ πρὸς διείσδυσιν καὶ ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ Ανατολῇ ἐκμεταλλεζόμεναι νῦν τὴν δυστυχίαν, τὴν ἀμάθειαν καὶ τὴν τραγικὴν ἐν γένει θέσιν τοῦ ὑποδούλου καὶ τοῦ ἐν μέσῳ ἐρειπίων ἀπελευθερωθέντος καὶ ζῶντος ὀρθοδόξου ἑλληνικοῦ λαοῦ, ἐξαπέστειλαν εἰς αὐτὸν σμήνη φανατικῶν ἱεραποστόλων, Ἀγγλων, Ἀμερικανῶν, Γερμανῶν καὶ Ἑλβετῶν, οἵτινες ἴδρυσαν πολυαριθμους ἱεραποστολικούς σταθμούς ἐν τοῖς σπουδαιότεροις ἐκκλησιαστικοῖς καὶ πολιτικοῖς κέντροις τῆς ἐλευθέρως καὶ δούλης Ἑλλάδος. Ὑπὸ τὴν προστασίαν δὲ τῶν ἑκασταχοῦ πρεσβειῶν καὶ προξενείων τῶν προτεσταντικῶν Κρατῶν ἐπεχείρησαν οὗτοι νὰ διαδώσωσι προτεσταντικὰς ἰδέας εἰς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν καὶ νὰ ἐπιτύχωσιν ἐκ τῶν κάτω τὴν μεταρρύθμισιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησίας*”¹⁷.

Με την έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης και ειδικότερα από την ίδρυση του Ελληνικού Κράτους προσέρχονταν στον Ελλαδικό χώρο ανενόχλητοι Προτεστάντες Μισσιονάριοι, οι οποίοι διέθεταν και τυπογραφεία στη Μάλτα, στη Σύρο και στη Σμύρνη. Επενδύουν τεράστια ποσά στην εκπαίδευση των Ελλήνων¹⁸. Βασικό ορμητήριο και επιτελική βάση της Βιβλικής Εταιρείας της Μεσογείου των Μισσιοναρίων αποτελεί η Μάλτα. Η Βιβλική Εταιρεία διαθέτει εκεί μόνιμη παρακαταθήκη των εκδόσεών της¹⁹.

Οι Μισσιονάριοι έδιναν βάση και προτεραιότητα στην άσκηση του φιλανθρωπικού έργου, καθώς χορηγούσαν και υποτροφίες σε αριστούχους μαθητές για σπουδές σε Πανεπιστήμια της Δύσης. Ακόμη θέτουν σε λειτουργία το θεσμό του Κυριακού Σχολείου, ενώ βασικό τους εργαλείο για όλα αυτά έχουν τη μετάφραση της Αγίας Γραφής στα νέα ελληνικά. Παρόλο αυτό το φιλανθρωπικό έργο, οι προθέσεις τους δεν ήταν μόνο η αλληλεγγύη και η φιλανθρωπία αλλά ο ιεραποστολικός τους ζήλος, να προετοιμάσουν τον κόσμο για την έλευση της Βασιλείας του Θεού.

Αφ' ενός, λόγω της οικτρής κατάστασης της Ορθόδοξης Ανατολής και της καταπίεσης από τον Τουρκικό ζυγό, της μεγάλης οικονομικής δυσπραγίας και αμάθειας του υπόδουλου Ελληνικού λαού, και αφ' ετέρου το θαυμασμό που προκαλούσε η ιστορία των Ελλήνων και ο αρχαιοελληνικός πολιτισμός, οι Μισσιονάριοι θεωρούσαν χρέος προς τους Έλληνες για αυτά που είχαν προσφέρει

16 Ο.π, σσ. 276-277.

17 Ι. Καρμύρης, ΔΣΜ, ΙΙ, 871.

18 Βλ. Χρ. Παπαδόπουλος, *Ιστορία της Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τ. Α*, Ἐν Ἀθήναις 1920, σ. 208.

19 Βλ. π. Γεώργιος Μεταλληνός, *Το ζήτημα τῆς μεταφράσεως τῆς Αγίας Γραφῆς*, σ. 87.

στον παγκόσμιο πολιτισμό. Συνεπώς, στόχος των Μισσιοναρίων ήταν να συνδράμουν οικονομικά, πνευματικά κτλ, ώστε να μην αφανιστεί το ελληνικό έθνος από τον Οθωμανικό ζυγό²⁰.

Ακόμη ένας σημαντικός λόγος υπήρξε και το στρατηγικό σημείο της Ελλάδας που αποτελούσε το σταυροδρόμι μεταξύ Ανατολής και Δύσης. Αυτή η γεωγραφική θέση της Ελλάδος διευκόλυνε με τον καλύτερο τρόπο τη διάδοση της προτεσταντικής θρησκείας Έτσι, καθώς ένα από τα κύρια δόγματα του Προτεσταντισμού είναι το sola Scriptura “μόνο οι Γραφές” και εφόσον βασική επιδίωξη ήταν να δώσει σε κάθε λαό τη Βίβλο γραμμένη στη γλώσσα του²¹. Μεταξύ άλλων κύριο μέλημα των Μισσιοναρίων ήταν η εξεύρεση μιας μετάφρασης της Αγίας Γραφής στα νέα ελληνικά, όπου ζητείται και η συνδρομή της Βιβλικής Εταιρείας. Δυστυχώς, λόγω της έναρξης της ελληνικής επανάστασης η μετάφραση του Ιλαρίωνα που είχε στα χέρια της η Βιβλική Εταιρεία δεν πρόλαβε να εκδοθεί στο τυπογραφείο του Πατριαρχείου, αν και αργότερα η πατριαρχική Σύνοδος του 1823 υπό τον Άνθιμο, καταδικάζει και δε δίνεται η έγκριση, διότι η μετάφραση του τμήματος της Παλαιάς Διαθήκης του Ιλαρίωνα είχε γίνει από το κείμενο των Ο΄ και όχι από το εβραϊκό πρωτότυπο, και έτσι ξεκίνησε νέα προσπάθεια εκπόνησης μιας νεοελληνικής μετάφρασης με εκπρόσωπο τον Henry Daniel Leeves (1789-1845).

Το αποτέλεσμα ήταν να συγκροτηθεί μια επιτροπή Ελλήνων και Άγγλων συνεργατών, οι οποίοι θα επικεντρώνονταν στη μετάφραση της Γραφής στη δημοτική γλώσσα. Κύριος μεταφραστής ήταν ο ίδιος ο Βάμβας, δίδοντας πρώτα σε έκδοση την Παλαιά Διαθήκη τμηματικά, με πρώτο το βιβλίο των ψαλμών (1831). Το 1838 εκδόθηκαν τα πρώτα βιβλία της Καινής Διαθήκης, τα Ευαγγέλια και οι Πράξεις, ενώ το 1844 έχουμε την έκδοση ολόκληρης της μετάφρασης της Καινής Διαθήκης. Τέλος, το 1851 εκδόθηκαν τα Άπαντα της Αγίας Γραφής, που περιείχαν τις μεταφράσεις από όλα τα βιβλία της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης.

Κύρια αιτία και αφορμή μια νέας σύγκρουσης, μεταξύ Ορθοδοξίας και Προτεσταντισμού αποτελεί η επιχειρηθείσα νέα μετάφραση της Καινής Διαθήκης. Όπως προαναφέρθηκε προγενέστερα, με την έναρξη της διακυβερνήσεως του ελληνικού Έθνους από τον Ιωάννη Καποδίστρια συμπίπτει χρονικά και η εγκατάσταση των Μισσιοναρίων. Η πολιτική ανωμαλία, η αιμορραγία του πολέμου, η οικονομική εξαθλίωση, οι εμφύλιοι πόλεμοι και η αναρχία συνέθεταν μια εικόνα χάους που διευκόλυνε και επέτρεπε την άνετη κίνηση των ξένων στο νεοσύστατο Ελληνικό Κράτος²².

Ήδη είναι γνωστό μέχρι την Επανάσταση του 1843 οι “προστάτιδες δυνάμεις” Αγγλία,

20 Βλ. Ι. Καρμίρη, *Όρθοδοξία*, σ. 291.

21 Βλ. περισσότερα, Βλ. Ν. Ματσούκας, *Ο προτεσταντισμός*, Θεσσαλονίκη 1995, σσ. 41-43.

22 Βλ. Mauer – Ρομπάκη, *Ο Έλληνικός Λαός εις τας σχέσεις τοῦ δημοσίου, ἐκκλησιαστικοῦ καὶ ἰδιωτικοῦ δικαίου, πρὸ τοῦ Ἀπελευθερωτικοῦ Ἀγῶνος καὶ μετ' αὐτὸν μέχρι τῆς 31 Ἰουλίου 1834*. Ἐν Ἀθῆναις 1873. Μετάφραση ὑπὸ Ὀλγας Ρομπάκη, Αθήνα 1976, σ. 422

Γαλλία και Ρωσία ανέπτυξαν τις διπλωματικές μεθόδους προς άσκηση της επιρροής τους στο εσωτερικό της χώρας²³. Το ελληνικό Κράτος αναδυόμενο από τα ερείπια βρισκόταν, εκτός των άλλων, σε μια άθλια οικονομική κατάσταση. Επομένως οι δυσμενείς οικονομικές συνθήκες επέβαλαν την μακροχρόνια εξάρτηση των Ελλήνων από τις ξένες δυνάμεις.

Με τον πρόωρο θάνατο του Κυβερνήτη Καποδίστρια, το καθεστώς της Πολιτειοκρατίας συνεχίστηκε κατά την Αντιβασιλεία κατά την περίοδο της απολύτου Μοναρχίας. Κύριος ρυθμιστής των εκκλησιαστικών πραγμάτων ήταν ο Αντιβασιλέας Γερμανός νομομαθής και προτεστάντης στο δόγμα Georg Mauer, έχοντας μαζί του τον κληρικό Θεόκλητο Φαρμακίδη. Οι νέες ιδέες και η κρατούσα πολιτική κατάσταση οδήγησαν στην πραξικοπηματική ανακήρυξη του Αυτοκεφάλου (1833) που κράτησε την Ελλαδική Εκκλησία για 17 χρόνια σε μια κατάσταση αβεβαιότητας και εξασθενήσεως²⁴.

Επομένως μέχρι το 1850 ενώ αναπτύσσεται ένας ανταγωνισμός μεταξύ των υποστηρικτών της ανεξαρτησίας της Ελλαδικής Εκκλησίας και των οπαδών που υποστηρίζουν τη συνέχεια της εξάρτησης από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, παράλληλα λαμβάνει χώρα και η διαμάχη περί της μετάφρασης της Καινής Διαθήκης. Η εμφάνιση της νέας μετάφρασης με την αισθητή προτεσταντική παρουσία, δηλ. των Μισσιοναρίων, στον Ελλαδικό χώρο υποκίνησε υπόνοιες για νόθευση της Ορθοδοξίας λαμβάνοντας αρνητικό χαρακτήρα. Οι Μισσιονάριοι σχεδίαζαν ακόμη την ίδρυση Πανεπιστήμιου στην Αθήνα τη διεύθυνση του οποίου θα αναλάμβανε ο Αμερικανός King. Διευθυντής του πρώτου ελληνικού Διδασκαλείου διορίστηκε ο Kork, ο οποίος αναγκάστηκε σε παραίτηση ενώ στα αγγλοκρατούμενα Επτάνησα ανέλαβε ο Lowndes (1835). Τα ιδρυθέντα σχολεία χρησιμοποιούσαν από τους Μισσιονάριους διδακτικά βιβλία και μεταφράσεις της Αγίας Γραφής. Αυτά συνιστούσαν και οι ελληνικές αρχές ως αναγκαία. Τη μετάφραση την ανέλαβε η ιδρυθείσα (07.03.1804) Βιβλική Εταιρεία η British and Foreign Bible Society²⁵.

Ως εκ τούτου ο 18ος αιώνας χαρακτηρίζεται από την εκπληκτική δραστηριότητα της μεταφράσεως της Αγίας Γραφής. Αξίζει να σημειωθεί ότι εμφανίστηκαν Βιβλικές Εταιρίες σε αρκετές χώρες, όπως Αμερική, Ολλανδία, καθώς και στην υπόλοιπη Ευρώπη. Ήδη στη Ρωσία το 1813 ιδρύθηκε η Βιβλική Εταιρία της Μόσχας. Κατά την προεδρία του Αναστάσιου Ζωσιμά εκδίδονται και αποστέλλονται στον υπόδουλο Ελληνισμό 3.000 αντίτυπα ολόκληρης της Αγίας Γραφής, ενώ η Βιβλική Εταιρία που εδρεύει στην Αγία Πετρούπολη εκτυπώνει στη δημοτική

23 Βλ. Κων. Βακαλόπουλος, *Η επαναστατημένη Ελλάδα, Ηπειρωτική και Αιγαίο μεταξύ 1826-1829*, Θεσσαλονίκη 1976, σ. 92.

24 Γ. Κονιδάρης, *Επίτομος Εκκλησιαστική Ιστορία της Ελλάδος (49/50-1938)*, Έν Αθήναις σ. 233.

25 ΘΗΕ 5 (1964), 946.

γλώσσα 5.000 αντίτυπα της Καινής Διαθήκης. Επίσης, σε πόλεις – κέντρα του Ελληνισμού ιδρύονται και άλλες Βιβλικές Εταιρείες, όπως στη Σμύρνη, στις Κυδωνίες (Αϊβαλί) και στη Χίο²⁶.

Από την πλευρά της Δύσης στις 20 Ιουλίου 1819 ιδρύεται η “Ιόνιος Βιβλική Εταιρεία”, ως παράρτημα της Βρετανικής με εκλεγέντα πρόεδρο τον Εμμανουήλ Θεοτόκη, ενώ τη θέση του αντιπροέδρου καταλαμβάνει ο Μητροπολίτης Μακάριος Δαμασκηνός. Η σύσταση της “Ιόνιος Βιβλικής Εταιρείας” επισφραγίζεται από τον Οικουμενικό Πατριάρχη Γρηγόριο Ε΄, ο οποίος νοιάζεται για την πνευματική αναγέννηση του Έθνους. Μετέπειτα ιδρύονται και άλλες Βιβλικές Εταιρείες, όπως η Βιβλική Εταιρεία της Κεφαλλονιάς, της Ζακύνθου, της Ιθάκης, των Κυθίων ενώ στις 20 Αυγούστου 1819 ιδρύεται και η Βιβλική Εταιρεία της Αθήνας (Athens Bible Society) με πρόεδρο τον Μητροπολίτη Αθηνών Γρηγόριο Γ΄. Η Βιβλική Εταιρεία παίζει σημαντικό ρόλο στη επανάσταση, προσπαθώντας να δώσει θάρρος, κουράγιο και ελπίδα στον αγώνα των Ελλήνων. Ως αντιπροσωπευτικό παράδειγμα αναφέρουμε ότι μετά την ηρωική έξοδο του Μεσολογγίου, διανεμήθηκαν στους Έλληνες 1.127 αντίτυπα της Καινής Διαθήκης²⁷.

Η δράση της Βιβλικής Εταιρείας δεν σταματά εδώ. Στο νεοσύστατο ελληνικό Κράτος συνδράμει και πάλι διανέμοντας αντίτυπα της Καινής Διαθήκης κυρίως στα αλληλοδιδασκτικά σχολεία, αλλά όπου έρχομαι ανάγκης. Αρχικά, παρατηρούμε ότι υφαίνεται μια αγαστή συνεργασία μεταξύ των εκπροσώπων της BFBS, των Ορθοδόξων κληρικών του Ορθόδοξου κλήρου αλλά και των τοπικών αρχόντων.

Αποτελεί γεγονός ότι ο ρόλος της Καινής Διαθήκης ήταν σημαντικής σημασίας και για τους Έλληνες, διότι ανέλαβε να στηρίζει ψυχικά τους υπόδουλους Ορθοδόξους, να τους δώσει ελπίδα και παρηγοριά αλλά συγχρόνως να ανυψώσει και να αφυπνίσει τον υπόδουλο Ελληνισμό. Επομένως όλα τα παραπάνω δίνουν κίνητρο στην Ορθόδοξη Εκκλησία να συνεργαστεί με τα παραρτήματα της BFBS στον ελλαδικό χώρο. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα ο Πατριάρχης και εθνομάρτυρας, Γρηγόριος ο Ε΄, ιδιαίτερα γνωστός για το αμέριστο ενδιαφέρον του τόσο για την παιδεία όσο και για την πνευματική αναγέννηση του ελληνισμού, να δίνει το έτος 1820 γραπτή άδεια για τη μετάφραση της Αγίας Γραφής. Τη μετάφραση θα αναλάμβανε ο Αρχιμανδρίτης Ιλαρίων για λογαριασμό της Βιβλικής Εταιρείας, η οποία και θα εκτυπωνόταν στο Πατριαρχείο²⁸.

γ. Η μετάφραση Ιλαρίωνα και Βάμβα. Η στάση της Ελλαδικής Εκκλησίας

Το θέμα της μετάφρασης δεν τελειώνει εδώ αλλά μετατίθεται και αργότερα. Ο ρόλος της

26 Βλ., Χρυσάνθη Μυλωνίδου, *Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΙΒΛΙΚΗ ΕΤΑΙΡΙΑ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ – ΠΡΟΤΥΠΟ ΟΙΚΟΥΜΕΝΙΚΗΣ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ*, (Μεταπτυχιακή εργασία), Αθήνα 2020, σ.17.

27 Βλ. Χρ. Μυλωνίδου, *ό.π.*, σ. 19.

28 Βλ. Χρ. Μυλωνίδου, *ό.π.*, σ. 20.

Βρετανικής Βιβλικής Εταιρείας από την πλευρά της ζητεί τη μετάφραση της Αγίας Γραφής στη νεοελληνική γλώσσα. Οι μεταφράσεις που διακρίθηκαν με την συμβολή της Βρετανικής Εταιρείας είναι του αρχιμανδρίτη Ιλαρίωνα και του καθηγητή φιλοσοφίας και ιεροδιακόνου Νεόφυτου Βάμβα.

Η μετάφραση του Ιλαρίωνα εκδόθηκε το 1828 από τη Βρετανική Βιβλική Εταιρεία, ενώ ήταν έτοιμη από το 1818 έχοντας την έγκριση των Πατριαρχών Κυρίλλου Στ' και Γρηγορίου Ε'. Καταδικάστηκε στη συνέχεια από την πατριαρχική Σύνοδο (1823) επί Ανθίμου Γ', παρά την προσωπική έγκριση που έλαβε από τον Πατριάρχη Γρηγόριο Ε'. Επικριτής της ήταν και ο Οικονόμος εξ Οικονόμων, διότι διέκρινε προσηλυτιστικές τάσεις των Προτεσταντών. Το ίδιο θα συμβεί και με τη μετάφραση του Ν. Βάμβα, η οποία θα προκαλέσει έντονες αντιδράσεις του λαού και της Εκκλησίας και θα κορυφωθεί ανάμεσα στους φιλελεύθερους υπερασπιστές των μεταφράσεων, όπως ο Βάμβας και ο Φαρμακίδης και τους συντηρητικούς, όπως ο Κωνσταντίνος Οικονόμος ο εξ Οικονόμων²⁹.

Ο Νεόφυτος Βάμβας υπήρξε καθηγητής στην Ιόνιο Ακαδημία και κατόπιν καθηγητής της Φιλοσοφίας στο Πανεπιστήμιο Αθήνας. Το 1838 ολοκλήρωσε την μετάφραση των ευαγγελίων και το 1844 μεταφράστηκε όλη η Καινή Διαθήκη. Αποτελεί γεγονός, ότι ο Νεόφυτος Βάμβας υποστήριζε και ενθάρρυνε τις ενέργειες των Μισσιοναρίων που σχετίζονταν με την ίδρυση σχολών, την ελεύθερη διακίνηση προτεσταντικών κειμένων και βιβλίων στην Ελλάδα. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να προκαλέσει την αντίδραση της Ορθόδοξης Εκκλησίας, μ' αποτέλεσμα να καταδικαστεί κάθε μορφή μετάφρασης της Αγίας Γραφής που προέρχονταν από προτεσταντικές Βιβλικές Εταιρείες³⁰.

Προφανώς, θεωρείται δικαιολογημένη η στάση της Ορθόδοξης Εκκλησίας, η οποία ενεργούσε με σκεπτικισμό, διότι δεχόταν πιέσεις, τόσο από την πλευρά των Οθωμανών, με διώξεις, μαρτύρια κ.ά., όσο και από την πλευρά των Προτεσταντών και των Ρωμαιοκαθολικών με την επεκτατική τους δράση³¹.

Η μετάφραση του Βάμβα είχε ως επακόλουθο το διχασμό και τις αντιδράσεις του Ορθόδοξου κλήρου και λαού σε συμφωνούντες και διαφωνούντες της μετάφρασης της Αγίας Γραφής, με συνέπεια τόσο τις συνεχείς αναθεωρήσεις και ανατυπώσεις όσο και την καθυστέρηση της εκτύπωσης. Θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι το ζήτημα της μετάφρασης συνέπεσε με την μονομερή ανακήρυξη του αυτοκεφάλου της Εκκλησίας της Ελλάδος το 1833. Αυτό πυροδότησε

29 Βλ. περισσότερα, Εμμ. Κωνσταντινίδης, "Τα Ευαγγελικά. Το πρόβλημα της μεταφράσεως της Αγ. Γραφής εις την νεοελληνικήν και τα αιματηρά γεγονότα του 1901", σσ. 9-88.

30 Βλ. π. Γεωργίου Μεταλληνού, *Το ζήτημα της μεταφράσεως της Αγίας Γραφής*, σσ. 190-193.

31 Βλ. Ηλ. Βουλγαράκης, *Η Τεραποστολή κατά τὰ Ἑλληνικά Κείμενα ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1917*. Ἐν Ἀθήναις 1970, σ. 115.

την υπάρχουσα κατάσταση με τους (προοδευτικούς) υπερασπιστές της μετάφρασης, οι οποίοι τάχθηκαν υπέρ της ανεξαρτησίας της ελλαδικής Εκκλησίας, ενώ οι κατά προς τη μετάφραση (συντηρητικοί), υποστήριζαν τη συνέχιση της σχέσης με το Οικουμενικό πατριαρχείο³².

Το ζήτημα της μετάφρασης της Αγίας Γραφής, όπως προαναφέρθηκε είχε ποικίλα αίτια: θεολογικά, πολιτικά, πολιτιστικά και κοινωνικά. Από τη μια μεριά βρισκόταν ο αντιβασιλέας του Όθωνα, ο Mauet προτεστάντης στο δόγμα και αρμόδιος για θέματα Παιδείας με προοδευτικές τάσεις επιθυμώντας την ανεξαρτητοποίηση της Ελλαδικής Εκκλησίας από το Οικουμενικό Πατριαρχείο και από την άλλη η Ρωσία που υποστήριζε τους συντηρητικούς κύκλους στην Ελλάδα επιθυμώντας τη συνέχιση της σχέσης με το Πατριαρχείο καθώς και την ανάμιξή της στα εσωτερικά θέματα του Ελληνικού Κράτους. Όλα αυτά είχαν ως επακόλουθο την όξυνση της κατάστασης και τη δημιουργία εσωτερικής διαμάχης, επιφορτιζόμενη η χώρα και με άλλα θέματα, του επαναστατικού αγώνα και της οικονομικής εξαθλίωσης.

Επί πατριαρχίας του Κωνσταντίνου Α΄ και Κωνσταντίνου Β΄, διατάχθηκε το κλείσιμο όλων των σχολείων, καθώς και η απαγόρευση της κυκλοφορίας των βιβλίων των Προτεσταντών. Αυτός που πολέμησε και αντιτάχθηκε με ιδιαίτερο σθένος στη μετάφραση της Αγίας Γραφής, ήταν ο Γρηγόριος ο ΣΤ΄ ενώ το 1836 συστάθηκε επιτροπή, η οποία εξέδωσε εγκύκλιο προς όλες τις εκκλησίες “*ες άποφυγήν τῶν έπιπολαζουσῶν έτεροδιδασκαλιῶν*”. Σ' αντίθεση στον ελλαδικό χώρο οι αντιδράσεις ήταν πιο ήπιες, εκτός από τον ιεροκήρυκα Γερμανό και τον Κωνσταντίνο Οικονόμου ο εξ Οικονόμων που αντιτάχθηκαν με σφοδρότητα στη μετάφραση της Αγίας Γραφής³³.

Από την πλευρά της Ιεράς Συνόδου της Εκκλησίας της Ελλάδας τηρήθηκε μια “*στάση ποιμαντικής σύνεσης, χωρίς υπερβολές, πλην όμως εκφράζοντας την αντίθεσή της σχετικά με το έργο των Β.Ε., των μεταφράσεων και των προτεσταντικών βιβλίων. Θεωρώντας ότι ο «σκοπός των βιβλίων αυτών δεν είναι ειλικρινής», καθώς με αυτά προσβάλλονταν έθιμα, τελετές και δόγματα της Ανατολικής Ορθοδόξου Εκκλησίας (π.χ. η τιμή των αγίων και των εικόνων, οι νηστείες και οι εορτές, το μοναχικό τάγμα, τα μυστήρια της Θείας Μετάληψης και της Εξομολόγησης), στην οποία ανακοίνωσε επισήμως ότι κανονική μετάφραση της Π.Δ. είναι μόνο η μετάφραση των Εβδομήκοντα και αυτή χρησιμοποιείται στην εκκλησία και γενικά σε ό,τι αφορά στη θρησκευτική εκπαίδευση του λαού. Παράλληλα αποδοκίμασε οποιαδήποτε άλλη μετάφραση της Π.Δ. είτε από τα εβραϊκά, είτε από άλλη γλώσσα ως «άκανόνιστον και άπαράδεκτον είς τήν Ανατολικήν Έκκλησίαν»*³⁴.

Επειδή υφαινόταν ο πιθανός κίνδυνος διατάραξης της ευρυθμίας και συνοχής του Ελληνικού Κράτους, η Γραμματεία επί των Εκκλησιαστικών της Πολιτείας με Βασιλικό Διάταγμα (17 Ιουλίου 1836) ζήτησε από την Ιερά Σύνοδο να σημειωθούν τα ύποπτα χωρία που

32 Κ.Ι. Αμαντος, Ν. Βάμβας “Ελληνικά”, τ. 7 (1934), σσ. 51-62.

33 Βλ. Περισσότερα, π. Γεώργιος Μεταλληνός, *Το ζήτημα της μεταφράσεως της Αγίας Γραφής*, σσ 345-349.

34 Βλ. Χρ. Μυλωνίδου, ό.π., σ. 27.

διαστρεβλώνουν το Ορθόδοξο δόγμα. Προφανώς, διαφαίνεται μια προσπάθεια Πολιτείας και Εκκλησίας με σκοπό να αποφευχθούν τα χειρότερα. Αν και από τη μεριά της Εκκλησίας της Ελλάδος διαφαινόταν μια ένσταση και καχυποψία προς τη δράση των Προτεσταντών, χωρίς βέβαια να υπάρχουν έντονες αντιδράσεις που θα πυροδοτούσαν επικίνδυνα την κατάσταση στο εσωτερικό της χώρας.

Τελικά, αναφορικά με τη μετάφραση Βάμβα, δεν εγκρίθηκε από την Ελλαδική Εκκλησία ενώ η δράση των Μισσιοναρίων στον ελλαδικό χώρο διαδραματιζόταν, χωρίς παρεμβάσεις από την ελληνική Πολιτεία. Απεναντίας, ο ελληνικός λαός προερχόμενος από τα δεινά της δουλείας μη διαθέτοντας τις απαραίτητες γνώσεις αλλά οικονομικά εξαθλιωμένος “πήγαινε” είτε με την παράταξη των προοδευτικών είτε με τους συντηρητικούς. Όλη αυτή η κατάσταση είχε ως αποτέλεσμα ενίοτε να οδηγηθούν σε ακρότητες και συγκρούσεις, όπως για παράδειγμα η εξέγερση στη Σύρο.

Παρόλο τα υφιστάμενα προβλήματα αλλά και τον αιφνίδιο θάνατο του H.D. Leeves η Βιβλική Εταιρεία εξακολουθεί να δραστηριοποιείται και να εξαπλώνεται στον ελλαδικό χώρο με νέο συντονιστή και συνεχιστή της μετάφρασης Βάμβα τον Lowndes³⁵. Το 1850 μεταφράζεται και εκτυπώνεται ολόκληρη η Αγία Γραφή ενώ η διεύθυνση της Βιβλικής Εταιρείας της Ελλάδας, με τη βοήθεια της Ελλαδικής Εκκλησίας, μεταβιβάζεται σε ελληνικά χέρια το 1859, με πρώτο διευθυντή τον Μιχαήλ Καλοποθάκη.

Συνοψίζοντας όλα τα παραπάνω, συμπεραίνουμε ότι δεν σταμάτησε η ανάγκη και η επιμονή της Βιβλικής Εταιρείας να διαθέσει στους Ορθοδόξους πιστούς την Αγία Γραφή σε μια γλώσσα κατανοητή, υπερνικώντας, τόσο τις αγκυλώσεις του παρελθόντος όσο τα οποιαδήποτε γλωσσικά προβλήματα αλλά και τις συνταγματικές απαγορεύσεις που προέκυψαν κατά καιρούς.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

1. Το σπουδαιότερο γεγονός που σχετίζεται με τη μετάφραση της Αγίας Γραφής κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας είναι οι προσπάθειες της καθιέρωσης της δημοτικής, με απώτερο σκοπό την μεγαλύτερη και ευκολότερη προσέγγιση της Γραφής από τον υπόδουλο Ορθόδοξο Έλληνα. Με γνώμονα τα παραπάνω, η μετάφραση της Γραφής, θα γινόταν με μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα και θα διευκόλυνε στο ποιμαντικό έργο του λαού, διότι δεν ήταν όλες οι προσπάθειες της μετάφρασης υποκινούμενες από την Προτεσταντική πλευρά, αλλά υπήρχαν και

35 Βλ. Περισσότερα, π. Γεώργιος Μεταλληνός, *Το ζήτημα της μεταφράσεως της Αγίας Γραφής*, σσ 185-188.

προσωπικότητες από την πλευρά της Ορθόδοξης Εκκλησίας που ενδιαφέρονταν ουσιαστικά στην ευρεία διάδοση της Γραφής, μεταξύ του λαού.

2. Επιχειρώντας μια γενικότερη αποτίμηση, σχετικά με το θέμα της μετάφρασης της Αγίας Γραφής κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, θα παρατηρήσουμε ότι προέκυψαν αρκετά θέματα, όπως:

α. Η επισκίαση των ενεργειών των Προτεσταντών, ώστε να γίνει μια ολοκληρωμένη και επίσημη μετάφραση που ενδεχομένως θα προερχόταν από την ίδια, την Ορθόδοξη Εκκλησία.

β. Διαφαινόταν, τόσο η δικαιολογημένη επιφυλακτική στάση της Εκκλησίας όσο και η παρότρυνση από αρκετούς πατριάρχες για την ολοκλήρωση του έργου.

γ. Τα πολιτικά, εθνικά, οικονομικά, κοινωνικά και θρησκευτικά προβλήματα, σε συνδυασμό με την δυσκολία του ίδιου του εγχειρήματος έφερε ως αποτέλεσμα να περάσουν αρκετοί αιώνες, ώσπου να βρεθεί μια ικανοποιητική λύση,

και δ. Άλλωστε η απόδοση του κειμένου αποτελεί ένα μεγάλο εγχείρημα, πόσο μάλλον όταν ο μεταφραστής προσπαθεί να αποδώσει το ιδιαίτερο και εκλεπτυσμένο νόημα των Θείων Γραφών.

3. Ενώ οι λόγιοι της εποχής συγκρούονταν με την Εκκλησία για τα ζητήματα της μετάφρασης, μεγάλοι Άγιοι, όπως ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός και ο Νικόδημος ο Αγιορείτης, κ.ά, με το λόγο τους, ποίμαιναν, καθοδηγούσαν και μετέδιδαν το μήνυμα του Ευαγγελίου σε όλο το υπόδουλο γένος. Ο αμαθής υπόδουλος Ελληνισμός μπορεί να μην ήταν σε θέση να διαβάσει τη δύσκολη γλώσσα της Γραφής, αλλά μπόρεσε να λάβει από τα λόγια των Αγίων και των μυστηρίων της Εκκλησίας, το μήνυμα και το νόημά της. Με αυτόν τον τρόπο οπλίστηκε πνευματικά για να επιβιώσει τα δύσκολα χρόνια της σκλαβιάς και να φτάσει τελικά στο “ποθούμενο”, που ήταν η ελευθερία.

4. Για την ευμενή ή δυσμενή υποδοχή μιας μετάφρασης θα πρέπει να ληφθεί υπόψη η προέλευση αυτής και όχι η ποιότητα, η οποία είναι δύσκολο να ελεγχθεί. Σχετικά με την ποιότητα της μετάφρασης, αφορά δύο βασικά στοιχεία: την ερμηνεία και τη διατύπωση. Η διατύπωση προϋποθέτει ασφαλώς την ερμηνεία, δηλ. πρώτον ο μεταφραστής να κατανοήσει σε ικανοποιητικό βαθμό το πρωτότυπο και δεύτερον να το διατυπώσει στη νέα γλώσσα με ακρίβεια και επιτυχία. Επομένως προκύπτουν δύο ζητήματα, το ερμηνευτικό και το μεταφραστικό. Ζητήματα μεταφραστικά είναι η γλώσσα, η οποία θα πρέπει να γίνει η μετάφραση, η πιστότητα στη λέξη και τη φράση και η επίλυση των ιδιωματισμών του πρωτότυπου κειμένου.

5. Σχετικά με τα ερμηνευτικά ζητήματα, ο μεταφραστής οφείλει να διατηρήσει τα λεπτά νοήματα του πρωτότυπου κειμένου, να μη προσθέσει άλλα στοιχεία και να μην αλλοιώσει το

υπάρχον κείμενο. Πιο συγκεκριμένα να αποφύγει την έκπτωση, την προσθήκη και την παραφθορά των νοημάτων. Τα ερμηνευτικά ζητήματα διακρίνονται σε δύο: στα γλωσσικά και στα θεολογικά ερμηνευτικά. Τα θεολογικά θέματα αφορούν την εξακρίβωση της αλήθειας και των δογμάτων, τα οποία διδάσκει ο συγγραφέας ενός ιερού κειμένου ενώ τα γλωσσικά σχετίζονται με την αρχική κατανόηση του κειμένου. Επίσης κρίνεται απαραίτητο, η ερμηνεία και η μετάφραση της Αγίας Γραφής να προϋποθέτει γνώση και κατανόηση του συγκεκριμένου ιστορικού πλαισίου, εντός του οποίου εμφανίστηκε η συγκεκριμένη αποτύπωση της ζωής, της πίστης και της διδασκαλίας της Παλαιάς και Καινής Διαθήκης, διότι κάθε εποχή, κάθε γλώσσα και κάθε πολιτισμός παρέχει και τις αντίστοιχες έννοιες προκειμένου να εκφραστεί με τον αρτιότερο τρόπο το μήνυμα του Ευαγγελίου³⁶.

6. Με την ερμηνευτική ανάδειξη των βιβλικών κειμένων, οφείλει ο ερμηνευτής να αναδεικνύει στον σύγχρονο άνθρωπο το σωτηριολογικό και υπαρξιακό μήνυμα. Επομένως θεωρείται ευνόητο, ο μεταφραστής – ερμηνευτής να διατηρήσει αλώβητο και αναλλοίωτο το θεόπνευστο έργο. Διότι διαφορετικό είναι η εξηγητική υπομνηματική ερμηνεία σε σχέση με την ευθύνη που έχει ο ερμηνευτής ως πλήρης εκπρόσωπος αυτού του θεόπνευστου κειμένου.

7. Όπως μαρτυρεί ο Χρήστος Γιανναράς παρά τις προσπάθειες των Προτεσταντών Μισσιοναρίων για απευθείας πρόσβαση κάθε πιστού στη Γραφή που εναρμονίζονταν άριστα με τα αιτήματα του Διαφωτισμού, δηλ. με τον ατομοκεντρικό φιλελευθερισμό και την πίστη στην αντικειμενικότητα της αλήθειας που εξασφάλιζε ο ορθός λόγος, η θέση των Ορθοδόξων ήταν εκ διαμέτρου διαφορετική. Οι Ορθόδοξοι έδιναν προτεραιότητα όχι στην ατομική νοητική πρόσβαση αλλά στη μετοχή της εμπειρίας του εκκλησιαστικού γεγονότος. Εξ άλλου, κατά τον ίδιο, *“η Γραφή δεν είναι παρά καταγραφή της πρώτης εκκλησιαστικής εμπειρίας, και ξέχωρα από τη συνεχή ιστορική πραγμάτωση αυτής της εμπειρίας η μαρτυρία της Γραφής εκπίπτει σε απλό ιδεολόγημα”*³⁷.

36 Βλ. Σ. Σάκκος, *Περί της μεταφράσεως της Καινής Διαθήκης* (Αθήναι: Έκδοσις Ορθοδόξου Ιεραποστολικής Αδελφότητας «Ο Σταυρός», 1970), σσ. 5-6.

37 Βλ. Χρ. Γιανναράς, *Ορθοδοξία και Δόση στη Νεώτερη Ελλάδα* (Αθήνα: Δόμος, 1999), σ. 232.